
Om Kongeriget Danmark

Foregående Stiernholms Amt

III. Skanderborgamt.

Skanderborgamt er et af de største Amter i Aarhuusstift, og grændser mod Østen til Aakiærs- og Havreballegaardsamter; mod Vesten til Silkeborgsamt; mod Norden til Dronningborgsamt og mod Sønden til Stiernholmsamt og Horsensfiord. Dette Amt bestaaer af 8000 Tdr. kontribuerende Hartkorn, foruden Herre- og Præstegaarders frie Jorde. Den Indretning, som Aar 1718 i Kong Friderik den Fierdes Tid var gjort her paa Skanderborgamt med det oprettede Rytterdistrikt og de indrettede Rytterkobler til Kavalleriets Hestes Græsning

om Sommeren, blev forandret og ophævet Aar 1767, da det allernaadigst behagede Hans Kongelige Majestæt, Kong Christian den Syvende, ved Auktion at bortsælge Skanderborgske Rytterdistrikts Godser; og blev da af Rentekammeret oprettede disse syv nye Hovedgaarde i dette Amt, nemlig:

1) Siellevskovgaard i Siellevskovsogn i Framlevherred, hvortil blev lagt frie Hovedgaardstaxt 30 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 8 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb. Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr.; dertil blev lagt Bøndergods 293 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1/2 Alb., Skovskyld 10 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb.

2) Den anden nye Hovedgaard, indrettet af Nissumgaard, Ødetammestrupgaard og Ringklostergaarde, beliggende i Hylkesogn i Voorherred; til denne Herregaard blev lagt frie Hovedgaardstaxt 31 Tdr. 3 Fkr., Skovskyld 1/4 Alb., Bøndergods 266 Tdr. 7 Skpr. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 1 Skp. 3 Fkr. 3/4 Alb., Mølleskyld 9 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr.

3) Den tredje nye Hovedgaard, indrettet af Tammestrupgaard i Oustedssogn, og af Haurballegaard i Taaningsogn i Voorherred; til denne Herregaard blev lagt frie Hovedgaardstaxt 20 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 2 Fkr., Bøndergods 266 Tdr., Tiender 2 Skpr. 1 9/16 Alb., Skovskyld 6 Skpr. 1 Fkr.

4) Den fjerde nye Hovedgaard, indrettet af Kroggaard, Moldrupgaard og Voorladegaard, beliggende i Voorladegaardssogn i Voorherred; til denne Herregaard blev lagt frie Hovedgaardstaxt 25 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 2 Fkr., Bøndergods 243 Tdr., Skovskyld 4 Skpr. 1 Fkr.

5) Den femte nye Hovedgaard, indrettet af Vaabensholm eller Væbnersholm, beliggende i Foulingsogn i Tyrstingherred; til denne Herregaard blev lagt frie Hovedgaardstaxt 14 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 5 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 226 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 5 Skpr. 3 Fkr. 1/4 Alb.

6) Den siette nye Hovedgaard, indrettet af Nødenskov og Vilholt, to eeneste Gaarde, beliggende i Søndervissingsogn i Tyrstingherred, hvis frie Hovedgaardstaxt er 18 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr., Bøndergods 202 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb.

7) Den syvende nye Hovedgaard, indrettet af tvende Bøndergaarde i Laasbyesogn i Giernherred; til samme Herregaard blev lagt frie Hovedgaardstaxt 21 Tdr. 2 Fkr., Skovskyld 7 Skpr. 2 Alb., Bøndergods 213 Tdr. 3 Skpr. 1 1/2 Alb., Skovskyld 2 Tdr. 2 1/2 Alb.

Udi Skanderborgamt ligge mange fiskerige ferske Søer, saasom: Blegindsøe, Urupsøe,

Ladingsøe, Vingsøe, Ravnsøe, Skanderborgsøe, Massøe, Ryesøe, Hallesøe, etc. I dette Amt har ogsaa den store Gudenaee, som løber forbi Silkeborg ud i Randersfiord, sit Udspring.

Ved disse ferske Vande drives adskillige Vandmøller og derved anlagte Kaabber- Høelee- og Jernfabriker. Skanderborgamt har Amtmand og Amtsforvalter fælles med Aakiæramt, og den kongelige Amtstue holdes i Kiøbstæden. Skanderborg. Dette Amt bestaaer af fem hele Herreder, og tillige fem Sogne af det siette Herred, hvilke ere: 1) Hielmsløvherred; 2) Tyrstingherred; 3) Voorherred; 4) Sabroeherred; 5) Framlevherred; og 6) Giernherred fem Kirkesogne.

Vi merke nu. hvert Herred i Særdeleshed.

1. Hielmsløvherred.

Hielmsløvherred grændser mod Østen til Ningherred; mod Vesten til Tyrstingherred; mod Norden til Framlevherred; og mod Sønden til Voorherred.

Udi dette Herred ligge fire fiskerige ferske Seer, nemlig Knudsøe, Mossesøe, Stillingesøe og Skanderborgsøe. Udi den store Skanderborgsøe ligge tre smaa Øer eller Holme, nemlig Æbeløe, Kaløe og Sønderøe, hvilke ikke ere beboede, men tildeels bevoxne med store Træer, deels pløies og saaes; paa disse Øer opholde sig en stor Mængde Fugle og Vildænder om Sommeren.

I Hielmsløvherred ligger Skanderborgkiøbstæd. Altsaa indbefatter Hielmsløvherred eet Kiøbstædkirkesogn og ti Landsbykirkesogne, hvilke ere: 1) Den Kiøbstæd Skanderborgs Kirkesogn; 2) Skanderupsogn; 3) Stillingesogn; 4) Udslevsogn; 5) Miessingssogn; 6) Blegindsogn; 7) Hørningsogn; 8) Doversogn; 9) Vengsogn; 10) Frueringsogn; 11) Virvedsogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Skanderupsogn**, hvis Kirke ligger paa Marken en halv Fierdingsvei fra Kiøbstæden Skanderborg, har et Taarn med Spiir, og paa dens Kirkegaard begraves alle Liig fra Skanderborg. Til Sognet hører: Vroldbye; Grambye; Foerlevbye; Skvatmølle, som er en Kornmølle for Indbyggerne i Skanderborg, men var før en Mølle til at male Mang paa til Kongens Jagthunde, ved samme Mølle, er en hellig Kilde med en Kildeblok, hvor Syge ved St. Hansaften komme i Mængde. Fuldbroemølle; Strygehuset;

Den Kiøbstæd Skanderborg; Skanderborgladegaard; da Sognepræsten ingen Tiende bekommer af samme Ladegaard, saa har Kong Friderik den Anden Aar 1567 tillagt ham Kongetienden af Stillingesogn. Skanderupkirke har tilforn været Sognekirken for Indvaanerne i Skanderborg, men Kong Christian den Femte tillod dem efter Reskript af 14. Oktober Aar 1699 at holde deres Gudstieneste til Høimesse i Skanderborgslots Kirke, fordi det faldt Borgerne besværligt at gaae saa langt ud til Skanderuplandsbyekirke.

Skanderborg, en liden, men smuk bebyggt Landkiøbstæd, som driver Landhandel og lidt Agerbrug, men ingen Skibsfart: thi Havet ligger to Mile derfra.

Denne Kiøbstæd ligger i den allerfornøieligste Egn ved Skove og ferske Søer, omtrent Midtvejs imellem Aarhus og Horsens, under 56 Grader 7 Minuter Latitud., og 25 Grader 52 Minuter Longitud. Denne Kiøbstæd har tilforn været en Bondebye, Skanderup kaldet; men da Slottet blev opbyggt, som blev kaldet Skanderborg, fik Byen Navn efter Slottet; og da Byen efterhaanden tog mere til paa smukke Bygninger og Beboere, især Haandværksfolk, saa gav Kong Friderik den Anden Byen Kiøbstædsfrihed den 23. Oktober Aar 1583.

Omkring Byen ligger fire ferske Søer, hvori fanges Mængde af Giedder, Aborrer, Suder, Skaller, Aal og Brasen. Her har fordum ligget et kongeligt Slot, kaldet Skanderborgslot, ved den sydvestlige Ende af Byen paa en Bakke. Dette Slot laae overmaade fornøieligt, saa got som paa en Øe, omflydt af den store ferske Skanderborgsøe, og omgivet med store Skove; det har været byggt i det ellefte Aarhundrede; thi Kong Erik Plogpenning's Dronning Jutta har Aar 1249 opholdt sig der. Aar 1340 og 1368 var dette Slot beleiret. Kong Kristian den Fierde opholdt sig meget i sin Minorennitet paa dette Slot, og øvede sig paa Skanderborgsøe med Søevolutioner paa en liden Fregat. Udi denne store Søe ved Skanderborg ligge tre smaa Øer, nemlig Æbeløe, Kaløe, (hvor der i faa Aar var et lidet Konvent af sorte Munke, hvilke siden flyttede hen til Ømkloster at boe,) og Søndersøe.

Dette Slot har fordum været befæstet efter de Tidens Maade, var meget anseeligt med mange Taarne, stort og høit tillige, og faldt behageligt i Øinene paa Reisende; men dette kongelige Slot blev i Aaret 1767, tilligemed det øvrige forbeholdne kongelige Ryttergoods, bortsolgt fra Kronen i Kong Kristian den Syvendes Tid til privat Eiendom, undtagen Slotskirken

eller det ziirlige Kapel, (hvori Byens Indvaanere med kongelig Tilladelse siden Aar 1699 havde holdt Gudstieneste,) som blev af Kongen overdraget til Byens bestandige Sognekirke. Tilforn, før Slottets Nedbrydelse, havde Sognepræsten altid Prædikat af Slotspræst til Skanderborgslotskirke; men nu kaldes han kun Sognepræst til Skanderborg-, Skanderup- og Stillingsogner. Sognepræstens Residenz er en smuk opbyggt Gaard, foræret Aar 1762 af da værende Slots- og Sognepræst til en Præstebolig for sine Efterkommere i Embedet.

Af de mange omliggende ferske og fiskerige Søer faaer Indvaanerne skøn fersk Fisk daglig tilbragt sig. Udi Byen er en Strømpefabrik anlagt. I fordum Tid har Byen tilligemed Slottet været omgivet med Fæstningsværker efter den da brugelige Maade, men de ere nu alle sløifede; dog sees ved Byens Port en Skandse endnu tilovers af de gamle Volde.

Byens Magistrat er en Byefoged, som tillige er Birkedommer i Distriktet. Byetinget holdes hver Fredag, men Birketetinget holdes hver Torsdag. Den kongelige Amtstue for Skanderborg- og Aakiæramter holdes her af Amtsforvalteren. Hver Tirsdag holdes Torvedag; desuden et aarligt Marked i to Dage næste Torsdag og Fredag efter Paaske.

Udi Byen er intet Hovedpostkontoir, men Brevene afhæntes i Horsens ved to Huusmænd i Baastrupbye, hvilke afgaae fra Skanderborg Mandag og Torsdag om Eftermiddagen Klokken 6, og komme tilbage Tirsdags og Fredags Eftermiddag Klokken 4. Strax uden for Skanderborg ligger. en kongelig grundmuret Skole for Skanderupsogns Ungdom.

2) **Stillingsogn** er Annexet til Skanderupkirke, og bestaaer allene af Stillingebye.

3) **Adslevsogn** bestaaer af Adslevbye; Jexingbye; Koldensgaard og Mølle. Her i Sognet ligge Jexings Dale med meget høie Bakker paa begge Sider, hvilke varer over en Fierdingsvei.

4) **Miessing- eller Mesingsogn** er Annexet til Adslevkirke, og bestaaer allene af Mesingbye

5) **Blegindsogn** bestaaer allene af Blegindbye. Strax ved Byen er en stor fersk Søe, kaldet Blegindsøe, en Miil lang, hvori fanges Brasen, Aal, Aborren, Giedder, Skaller, etc. Sognepræsten er af Kong Kristian den Tredie tillagt Kongetienden for Kaldets Ringheds Skyld, og Kong Kristian den Femte har Aar 1688 gjort samme tiendefrie for Matrikelstat.

6) **Hiørningsogn**, er Annexet til Blegindkirke. Dertil hører: Hiørningbye, hvorigiennem Landeveien løber forbi en privilegeret Kroe. Paa Byens Mark Ligge to hedenske Offersteder, kaldet Jynovne, og to store Bavnhøye, hvor man i Krigstider har tændt Ild op, for at give Fiendens Ankomst tilkiende til Advarsel for omliggende Steder. Dørupbye; Biertrupbye; Fregerslevbye; Bodilmølle, hvor der er Aar 1740 anlagt og indrettet en Høelee-og Skiæreknivfabrik. Dorupmølle.

7) **Doversogn** bestaaer af: Hemstok, to Gaarde; Fiirgaarde; Illerupbye; Boesbye; Alkenbye; Sveistrupbye, hvor Præstegaarden ligger; Simbye; Bidstrup, en eeneste Gaard; Nyegaard, en eeneste Gaard. Doverkirke ligger for sig selv allene paa Marken, og skal være kaldet Dover eller Daver af en god Davre, som en Herremand ved Navn Hielm blev beværtet med af en Bonde, og derpaa med sit Sværd dræbte samme Bondes syv Fiender, som imidlertid overfaldt ham, men til Poenitentse opbygte Doverkirke. Samme Hielm har boet i en Bye, Hielmslev kaldet, som nu er ødelagt og nedbrudt. Bemeldte Hielms Sverd giemtes af Herluf Trolle paa Herlufsholm, med denne latinske Incription: *Hoc Nocuos Hoftes Septem Necat Ense Vir Unus*. Hielmslevkilde ligger ikke langt fra Kirken. Ved Bistrupbye er et hedensk Alter, kaldet Jynovnen, hvor en stor Steen, saa breed, at 30 Mænd kan sidde derpaa, er lagt oven paa 9 mindre Stene; ligeledes en ottekantet Gravhøy fra hedenske Tider.

8) **Vengsogn** er Annexet til Doverkirke. Dertil hører: Vengbye, hvorved ligger to fiskerige Søer, nemlig Vengsøe og Ravnsøe. Venggaard; Haarbye; Søballebye; Nørrevissingbye. Ved Vengkirke har forud været et Munkekloster, stiftet Aar 1165 af Biskop Æskild i Aarhus; dets Munke vare af Benediktinerorden, og bare sort Munkedragt, hvorudover de bleve kaldte Sortemunke, hvis Formand var en Abbed; men disse Munke flyttede herfra Aar 1172 til Ømkloster, og efter den Tid blev Vengkloster ødelagt.

9) **Frueringsogn**, saa kaldet til Forskiel fra andre Byer i Egnen, som hede Ring, har sit Navn af et Nonne- eller Fruekloster, kaldet Ringkloster, som forud her har staaet, men er nu nedbrudt og beboes af Bønder; (see mere derom i Hylkesogn i Voorherred No. 5) Til Sognet hører: Frueringbye; Verringbye; Svinsagerbye; Giesingbye; Heemølle; Skaarupbye; og

strax ved samme Bye ligger Rødemølle, omtrent tre Fierdingsvei fra Skanderborg, hvor en Fabrik er Aar 1751 anlagt til Okkerfarve og Brunrødt, som kaldes Danskrødt, til Maleres Brug, hvilken røde Leerart opgraves i Nærheden. Vestermølle, hvor man graver fiint hvidt Leer, hvoraf ligeledes beredes Farver til Malerne. Rindelevgaard, hvor en Kirke fordum har staaet; thi Rudera deraf kiendes endnu.

10) **Vitvedsogn** er Annexet til Frueringkirke. Dertil hører: Vitvedbye; Fastrupbye. Paa Fastrupbyemark ligger en stor Steen, kaldet Ørmestenen, hvilken gjør Grændseskillet imellem tre Herreder, nemlig Hadsherred, Hiemsløvherred og Ningherred; saa og imellem tre Sogne, nemlig Vitvedsogn, Astrupsogn og Hvilstedsgn; ligeledes og imellem tre Landsbyer, som ere Fastrupbye, Ønstedbye og Hvilstedbye.

II Tyrstingherred.

Tyrstingherred grændser inod Norden til Giernherred; mod Sønden til Nim- og Voorherreder; mod Østen til Hiemsløvherred; og mod Vesten til Vradsherred. Dette Herred, hvori ligger de fiskerige Søer, Juelsøe og Langesøe, indbefatter ti Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Vindingsogn; 2) Bryrupsogn; 3) Vradssogn; 4) Tønningsogn; 5) Trædensogn; 6) Ringsogn; 7) Feulingsogn; 8) Ryesogn; 9) Søndervissingsogn; 10) Voorladegaardsogn. Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Vindingsogn** bestaaer af Vindingbye; Langballe, en eeneste Gaard; Ulstrup, en eeneste Gaard.

2) **Bryrupsogn** er det ene Annex til Vindingkirke. Dertil hører: Bryrupbye; Bryrupmølle, hvorved ligger Møllersdal, hvori er indrettet tre Fabriker eller Værker, nemlig en Kobberfabrik, et Høleeværk og et Nagelsmedværk, hvilke alle drives ved Vand. Vellingbye; Løvelbye; Kolpen, en eensted Gaard; Seit, en eensted Gaard. Udi dette Sogn ere fem ferske og fiskerige Søer, nemlig Langsøe, Qvindsøe, Kulsøe, Jilsøe, Hundsøe.

3) **Vradssogn** er det andet Annex til Vindingkirke, men ligger i Vradsherred paa Silkeborgamt, hvor det findes anført ved No. 11.

4) **Tønningsogn** bestaaer af Tønningbye; Gammelstrupbye; Trugelstrupbye.

5) **Trædensogn** er Annexet til Tønningkirke, og bestaaer af Trædenbye. Bredvadsmølle, beliggende ved en Aae, kaldet af Nogle Bredvadsaae, hvilken gjør Skiellet imellem Tyrstingherred og Vradsherred, og har sit Udspring i Ryekirkesogn, hvorfra samme Aae løber siden forbi Prindsmølle til Klostermølle, hvor den da falder ud i Nyesøe.

6) **Ringsogn** bestaaer af Ringbye, og Præstegaarden, ligger ved den store og fiskerige Ringsøe. Bredstrupbye.

7) **Feulingsogn**, som ogsaa skrives Foulingsogn, er Annexet til Ringkirke. Hertil hører: Foulingbye; Haarupbye; Nedastrupbye; Væbnersholm, en Herregaard, som i fordum Tid har været en Herregaard, men ved Enden af det syttende Aarhundrede blev gjort til en ordinair Bondegaard, og har bestandig efter den Tid været beboet af to Bønder; men blev igien oprettet til en nye Herregaard, da det kongelige Rytterdistrikts Gods i Skanderborgamt blev Aar 1767 ved Auktion bortsolgt; og blev da denne nye oprettede frie Hovedgaardstaxt 14 Tdr. 4 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 5 Skpr. 3 Fkr.. 2 Alb., Bøndergods dertil henlagt 226 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 5 Skpr. 3 Fkr. 1/4 Alb.; og kostede denne Herregaard ved bemeldte Auktion 19800 Rigsdaler.

8) **Ryesogn**, hvortil hører Ryebye, som i fordum Tid har været en anseelig og berømt Kiøbstæd, hvis Opkomst og Anseelse maae tilskrives deels det strax derved da liggende store Bernhardinerkloster, kaldet Ømkloster, Cara Insula, hvilket Kloster florerede i halvfjerde hundrede Aar, deels og den ved St. Sørenskirke her i Rye værende hellige Kilde, St. Sørenskilde kaldet, hvilken var meget udraabt og berømt for sin helbredende Kraft. Og da den Helgens St. Sørens Helligdom laae forvaret i Kirken, saa kom mange baade til Kirken at gjøre Andagtsoffere, og til Kilden for Helbredens Skyld, hvorudover Kirken og Kilden havde gode Indkomster af Pillegrimme, og Indvaanerne af den gode Næring. Byens Kirke var helliget til bemeldte Helgen, og da kaldtes St. Sørenskirke, var en stor Korskirke med tre Altere; men af samme Kirke, der deels ved Ildebrand, deels ved Fiendens Haand er ødelagt, er nu kun den ene Ende eller tre Hvælvinger tilbage, men dens Rudera viser tydeligt, hvor vidt Kirkebygningen i fordum Tid har strakt sig, og hvor stor den da har været. I Ryekirke findes een af de allerældste Liigstene, som i Danmark fra Alderdommens Tid er endnu tilovers, fra Aar 1191 over Biskop Svend i Aarhus,

som var Ømklosters Stiftere og største Velgiørere. Ligeledes en Liigsteen over Abbed Thuro fra Aar 1263; nok en Liigsteen over Abbed Peder Sørensen i samme Ømkloster fra Aar 1554. Alle disse Liigstene ere førte fra Klosteret ved dets Ødelæggelse op til Nyekirke at ligge.

Ved adskillige opkomne Ildsvaader er Byen ødelagt, og af en Kiøbstæd bleven nu til en Bondebye. Udi Ryebye var Raadet og den jyske Adel forsamlet Aar 1534 og udvalgte Kong Kristian den Tredie.

Kong Kristian den Fierde befalede, at de tre sædvanlige Markeder bleve holdne i Rye paa en vis Tid, nemlig St. Søndag, hellig Korsdag og St. Volborgdag; men disse Markeder bleve af Kong Kristian den Femte Aar 1683 forflyttede til Skanderborg, for der at holdes herefter. Ryebye havde da og sit eget Birk og Birkeret, som siden blev lagt til det skanderborgske Distrikts Birk. I Ryebye er endnu en Gaard, kaldet Fogedgaarden, hvor formodentlig Birkefogden i fordum Tid har boet; og neden for Byen har været et Sted, kaldet Konggaarden, og et andet Sted, kaldet Stegleborg. Kong Friderik den Anden har tillagt Sognepræsten i Rye Kongetienden af Vissingsogn for Kaldets Ringheds Skyld.

Ved Rye har fordum været meget store Skove; endnu er der skøn Skov, og i Ryeskov ligger et Bierg, kaldet Himmelbjerget, som er overmaade steilt paa den østre Side og over tre tusinde Favne høit, men paa den vestlige Side kan man dog i en god halv Times Tid gaae derop; allerøverst paa Toppen er dette Bierg 30 Favne i Omkreds, og kan man tælle her en 60, Kirker, ja see ud over Landet lige til Samsøe, som er 8 Mile herfra. Paa den Side, hvor man gaaer op til Toppen er et klart Kildevæld og nogle Bøgetræer, men allerøverst er hverken Træer, Græs eller Vand.

Æmborgkloster, er nu to Bøndergaarde, men har i fordum Tid været det særdeles berømte Ømkloster eller Æmkloster, besat med sorte Munke af Cistercienser- eller Bernhardinerordm med en Abbed. Dette Kloster blev stiftet Aar 1172 af Biskop Svend i Aarhus, og bygt i den liden Bye Øm eller Æm, beliggende strax ved Ryebye, meget herligt og beqvemt ved Skoven imellem to ferske og fiskerige Søer, nemlig Gutnessøe og Mossøe, hvilken Bye blev afkiøbt Bønderne til Klosterets Eiendom. Og fordi dette Kloster laae saa behageligt, næsten omflydt af Søer og Aaer, saa gave Munkene dette Ømkloster det latinske Navn Cara Insula, eller den kiære Øe. Udi Klosterkirken lige ud for det store Alter blev bemeldte Biskop Svend, som døde Aar 1191, begravet; men da Klosteret omsider blev ødelagt, bleve

hans Been og Liigsteen forflyttet til St. Sørenskirke i Rye. Biskop Peder Ælafsøn af Aarhus, som døde Aar 1246, blev ogsaa begravet i samme Ømklosters Kirke; og da Klosterkirken i de urolige Krigstider imellem Kong Ærik og Hertug Abel blev meget ruineret, saa blev den nye Klosterkirke Aar 1257 med overmaade stor Høitid og Procession indviet. Om dette Ømkloster kan læses det Manuskript, kaldet Exordium Caræ Insulæ, som gaaer, fra Aar 1172 indtil Aar 1267, hvilket Manuskript findes paa Kiøbenhavns Universitets Bibliothek af den Rantzovske Donation.

Ved Reformationen blev dette Kloster med alt geistligt Gods sekulariseret, og kom under Kronen og Kongen; derefter blev det Aar 1538 af Kong Kristian den Tredie lagt under den forviste Abbeds Opsyn, og Skolen i Klosteret holdt ved Magt. Klosterkirken skulde Aar 1558 have været ødelagt, men for Æmsognemænds Ansøgning blev den ved Magt, og Kongen lagde til Sognepræstens Underholdning Kronens Tiende af Serreslevsogn. Men i Kong Friderik den Andens Tid blev denne Munkebolig, Æmkloster, formedelst Kongens store Behag i Stedets yndige Egn Aar 1560 forandret og indrettet til et kongeligt Huus eller Slot, hvorpaa bemeldte Skole i Klosteret blev afskaffet, og dens Indkomster henlagte til Aarhus latinske Skole. Nogle gange har Kong Friderik den Anden resideret her; og kaldtes da Klosteret i de kongelige Breve vort Huus Æmborg, og undertiden Æmborgslot. Derefter er hele Bygningen blevet nedbrudt omtrent Aar 1570, og alt Godset blev lagt under Skanderborgslot og Jorder, samt bortfæstet til to Bønder. Endnu kan man see Rudera af Klosteret; og Stedet, som nu beboes af to Bønder, bærer bestandig endnu Navn af Æmborgkloster.

Fiskerhuset; Faarehuset; Ryemølle, beliggende ved Ryeskov. Ved denne Mølle har baade den store fiskerige Ryesøe, saa og Mossøe, og flere derudi flydende ferske Søer og Aaer, deres Udløb, som siden løber ned til Silkeborgmølle, og derefter faaer Navn af Gudenaæ. Dette Ryesogn grændser til Hederne.

9) **Vissing-** eller **Søndervissingsogn**. Dertil hører: Søndervissingbye, hvor der ved Præstegaarden har fordmum staaet et Jagthuus, hvor Kong Friderik den Anden har altid logeret. Uddetbye; Nedenskov, en eeneste Gaard; Vilholt, en eeneste Gaard. Af disse to Gaarde, Nedenskov og Vilholt, blev ved Auktionen over det skanderborgske Rytterdistrikts Godser Aar 1767 oprettet en nye Herregaard, hvortil blev lagt frie Hovedgaardstaxt 18 Tdr.

7 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr., Bøndergods 202 Tdr. 7 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Td. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb. Denne Herregaard uden Bygning blev paa bemeldte Auktion solgt for 22030 Rdlr. Pindsmølle; Vissingkloster, er nu to Bøndergaarde, men har i fordum Tid været et Nonnekloster, stiftet i det tolvte Aarhundrede, og vedvaret til Reformationstiden, da hele Klostergodset er lagt under Skanderborgslot, og Klosterbygningen nedbrudt; men Navnet har disse to Bøndergaarde dog stedse beholdt. I Matrikelen findes Vissingsogn anført til Hielmslevherred.

10) **Voorladegaardsogn** er Annexet til Søndervissingkirke, og ligger i Voerherred, hvor det findes anført og beskrevet under No. 15.

11) **Nimsogn**; hvortil hører Nimbye; Morupgaard, eller Brestenbroebye, saa kaldet af Broen, som der er lagt over Aaen; ved Byen er en Kilde, hvorved har staaet et Kloster eller en Kirke, hvis Rudera sees; og kaldes Stedet endnu den gamle Kirkegaard. Bollundgaard. Udi Nimskov ligger et Bierg, kaldet Æslundbjerg, hvor man seer Rudera af en Gaard med Volde om.

12) **Tyrstingsogn** er Annexet til Kloborgsogn i Vradsherred. Dertil hører: Tyrstingbye; Hutholm, en eenlig Gaard; Matterup, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstart er 27 Tdr., Skovskyld 6 Tdr. 2 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 9 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 290 Tdr., Tiender 58 Tdr. 7 Skpr. Matterupmølle, hvorved er ogsaa en Saugmølle, som drives af samme Vand.

13) **Gredstrupsgn** er Annexet til Kloborgsogn i Vradsherred. Dertil hører: Gredstrupbye; Hovedskovbye; Nimdrupbye; Kænipesmølle; Daudingbye; Skauballegaarde; Hallegaarde; Løvidgaarde; Fugleriis, Nedergaard; Vingumbye; Burgaarde; Rødvigsballe, eet Huus.

III. Voorherred.

Voorherred grændser mod Norden til Tyrsting- og Hielmslevherreder; mod Sonden til Nimherred og Horsensfiord; mod Østen til Hadsherred; og mod Vesten til Nimherred. Dette Herred indbefatter fiorten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Væhrsogn; 2) Nebelsogn; 3) Gangstedsogn; 4) Søvindsogn; 5) Hylkesogn; 6) Kattrupsogn;

Om Kongeriget Danmark

7) Ørritslevsogn; 8) Tolstrupsogn; 9) Lundumsogn; 10) Hanstedsogn; 11) Oustedsogn; 12) Taaningsogn; 13) Østbirksgn; 14) Ydingsogn.

Vi merke nu hvert Sogn i Særdeleshed.

1) **Væhr**, eller **Væresogn**, i hvis Kirkekor ligger begravet den af sin overmaade store Lykke og bekjendte store Forstand Groskanzler og Greve af Griffenfeldt, men tilsidst ulykkelige Herre, Peder Schumacher, paa hvis Kiste læses en dobbelt Inskriptionsplade. Til Sognet hører: Haldrupbye; Stensballebye, hvor der boer en Mand, som med Baad fører Folk over Stensballesund over til Horsensmark; Blirupbye; Mellerupbye; Stensballegaard, en Herregaard, som har Birkeret, og Birketinget holdes her om Løverdagen; dens frie Hovedgaardstaxt er 46 Tdr. 7 Skpr. 2 Alb., Skovskyld 6 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Bøndergods 423 Tdr., Kongetiender 79 Tdr. 1 Skp., Kirketiender 77 Tdr. Under Stensballegaards frie Hartkorn hører den Herregaard Væhrholm, hvis Bygning er afbrudt, og Gaarden er underlagt Stensballegaard, hvor Afgrøden oppebæres; dens Hovedgaardstaxt er 14 Tdr. 1 Alb., Skovskyld 1 Skp. 1 Fkr. 2 Alb., af Stensballebye 14 Tdr. frit Hartkorn,

2) **Nebelsogn** er Annexet til Væhrsogn. Dertil hører: Nebelbye; Serridslevgaard, en Herregaard, som holder Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt er 18 Tdr. 5 Skpr. 2 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 1 Skp. 2 Fkr., Bøndergods 351 Tdr., Kongetiender 49 Tdr. 6 Skpr., Kirketiender 37 Tdr. 2 Skpr. Serridslevbye; Bledbye.

3) **Gangstedsogn**; hvortil hører: Gangstedbye, hvis Beboere efter Fortælling skal lodviis have faaet alle de Jorde, som have tilhørt en Herregaard, der fordum har staaet i Krørupmark; Balleboebye; Agestrupbye; Ælbekbye, hvor Sognepræsten har sin Præstegaard.

4) **Søvindsogn** er Annexet til Gangstedkirke. Dertil hører: Søvindbye, hvor man endnu seer Rudera af en nedbrudt Herregaard, som her i fordum Tid har staaet, hvis Navn siges at have været Torupgaard; Toftumbye; Ørbekbye; Aasbye; Brikstedbye; Vorsøe, en liden omflydt Øe, beliggende i Horsensfiord; denne lille Øe er meget smuk og behagelig, har kun en eneste Bondegaard, og hører til Stensballegaard; Tyrestrup, en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 38 Tdr. 3 Fkr., Skovskyld 3 Tdr. 7 Skpr. 1 Alb., Bøndergods 211 Tdr., Kongetiender 41 Tdr. 7 Skpr., Kirketiender 41 Tdr. 7 Skpr.

5) **Hylkesogn**; dertil hører: Hylkebye; Hylkemølle; Udstrupbye; Brørupbye; Baastrup, en eensted Gaard; Jordbiørg, en eensted Gaard; Nissumgaard; Tamestrupgaard; Ringkloster, er nu tre Bøndergaarde, som endnu bære Navnet af Ringkloster, hvilket her i fordom Tid har staaet, og været et berømt Nonnekloster, der da har hørt, til Fruerringsogn i Hielmslevherred, men er siden blevet matrikuleret under Voorherred og Hylkesogn. Af forømmeldte Nissumgaard, Tamestrupgaard og Ringkloster blev ved Auktionen over det skanderborgske Rytterdistrikts godser Aar 1767 oprettet en nye Herregaard, hvortil blev lagt frie Hovedgaardstaxt 30 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 8 Tdr. 6, Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods 293 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1/2 Alb., Skovskyld 10 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb. Dette Ringkloster har været til i det tolvte Aarhundrede, og er da saavelsom i følgende Tider kaldet Rind- eller Rindekloster, og har havt baade en Prior og en Priorinde. Ved Reformationen blev det med alt geistligt Gods sekulariseret, og kom under Kongen og Kronen. Derefter er Klostergodset henlagt andensteds, hvorom ikke vides nogen Oplysning; thi Klosterbygningen afbrændte først i dette, attende Aarhundrede, tilligemed Amtets Papirer, Brevskaber og Protokoller; thi Amtmanden boede da her. Man kan endnu kiende og tydelig see Klosterets Rudera, hvor stor dets Bygning har været. Nu er paa Klosterets Sted opbyggt bemeldte tre Bøndergaarde, hvilke efter det gamle Navn kaldes endnu Ringkloster.

6) **Katterupogn**. Dertil hører: Katterupbye; Borupbye; Møballebye; Overballe; Testrupgaard, bygt som en Herregaard, hvortil hører en anseelig Skov.

7) **Ørritslevsogn** er det ene Annex til Katterupkirke. Dertil hører: Ørritslevbye; Ørskovbye; Tvingstrupbye; Hovid, er to Gaarde; en privilegered Kroe, beliggende ved Landeveien.

8) **Tolstrupsogn** er det andet Annex til Katterupkirke. Dertil hører: Tolstrupbye; Giedvedbye; Tamestrupbye; Ældrupbye; Giedvedmølle; Tolstrupmølle.

9) **Lundumsogn**. Dertil hører: Lundumbye; Lundumskovbye.

10) **Hanstedsovn** er Annexet til Lundumkirke. Dertil hører: Hanstedbye; Ægebiørgbye og Mølle; Rodvedbye; Rodvedgaard; Kanstrupgaarde; Hanstedgaard eller Hanstedhovedgaard, en Herregaard, hvis frie

Hovedgaardstaxt er 27 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Bøndergods 217 Tdr., Tiender 60 Tdr. 7 Skpr. Denne Herregaard med alt sit tilhørende Gods er skienket til et Hospital, som er bygt af Grundmuur strax ved Hanstedkirke til 24 Lemmer, af hvilke enhver nyde maanedlig 2 Rigsdaler og frie Ildebrand. Hospitalsforstanderen beboer Herregaarden Hanstedgaard, som dens Foged, og aflægger aarlig sit Regnskab til Stiftamtmanden og Biskoppen i Aarhus. Dette Hospital er funderet Aar 1705, og blev efter Stifterindens Død opbyggt Aar 1712. Hospitalsbygningen er 16 Fag lang, og 6, Fag bred. Til Hospitalet hører ogsaa Lundumkirke og Hanstedkirke. Udi Hanstedbye er den store Hanstedbroe, til hvis Vedligeholdelse svares af alle Voorherreds Mænd fra Aar 1548 og af alle Hadsherreds Mænd fra Aar 1551 visse Skiepper Havre.

11) **Ousted sogn**; hvortil hører: Æierbye; Tepstrupbye; Riisbye; Æellingbye; Brøstrupbye; Sneptrup, Præstegaarden; Tammestrup, en eeneste Gaard. Af Tammestrupgaard i Ousted sogn, og af Haurballegaard i Taanningsogn blev Aar 1767 ved Auktion over det skanderborgske Rytterdistrikts Godser indrettet en nye Herregaard, til hvilken blev lagt frie Hovedgaardstaxt 20 Tdr. 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 2 Fkr., Bøndergods 266 Tdr. 2 Skpr. 1 9/16 Alb., Skovskyld 6 Skpr. 1 Fkr. Denne Herregaard uden Bygning kostede paa bemeldte Auktion 26000 Rdlr.

12) **Taaningsogn** er Annexet til Oustedkirke. Dertil hører: Taaningbye; Horndrupbye; Haureballe, en eensted Gaard, nu henlagt under bemeldte nye oprettede Herregaard.

13) **Østerbirk sogn**. Dertil hører: Østerbirk eller Østbirkbye; Satterupbye; Vestbirkbye; Monbjergbye; Lillerupgaard; Holmgaard; Holmmølle; Urupmølle; Naldalgaard; Løgballehuus; Birknesgaard; Purupgaarde; Urup, en Herregaard, beliggende tæt ved Skoven og to fiskerige Søer; paa denne Gaard staldes Øxen; dens frie Hovedgaardstaxt er 43 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr., Bøndergods 553 Tdr., Kongetiender 73 Tdr. 4 Skpr., Kirketiender 97 Tdr. 1 Skp.

14) **Ydingsogn** er Annexet til Østerbirk sogn, og bestaaer af Ydingbye og Saabye.

15) **Voorladegaardssogn** er Annexet til Vissingkirke i Tyrstingherred. Dertil hører Voor eller Voorladegaardsbye, hvilket Tillæg til navnet Byen har faaet af en Ladegaard, som i forrige Tider her har ligget og hørte til Voorkloster,

der laae en Fierdingvei derfra Norden for Byen nedden under Skoven, hvor Møllen nu ligger. Dørupbye; Møllerup, en eensted Gaard, hvorved er et hedensk Alter, nemlig en stor breed Steen lagt oven paa tre store Stene og omkring den ligge 7 til 8 Stene. Krog, en eensted Gaard. Udi dette Sogn blev Aar 1767 ved Auktionen over det skanderborske Rytterdistrikts Godser oprettet en nye Herregaard af Voorladegaardsbye, Kroggaard og Mølderupgaard; til denne Herregaard blev lagt frie Hovedgaardstaxt 25 Tdr. 3 Skpr. 3 Fkr., Skovskyld 2 Fkr., Bøndergods 243 Tdr., Skovskyld 4 Skpr. 1 Fkr.; og blev denne Herregaard uden Bygning ved forommeldte Auktion solgt for 19550 Rigsdaler. Voorklostermølle; ved denne Mølle sees endnu Rudera af Voorkloster, hvilket ogsaa i ældgamle Brevskaber kaldes Ore- og Woorekloster. Dette var et Munkekloster af Benediktinerorden, hvis Forstander var en Abbed; det har været til i det tolvte Aarhundrede, og altsaa meget gammelt. Ved Reformationen kom dette Kloster og Gods med alt øvrigt geistligt Gods under Kongen og Kronen. Aar 1568 lagde Kong Friderik den Anden alt Voorklosters Gods under Skanderborgslot; men naar Klosterbygningen er nedbrudt, vides ikke. Dette Voorkloster laae ved Siden af den store og fiskerige Mosøe, og havde en deilig Prospekt af Skov, Vand og Eng. Hambye; Gantrupbye.

16) **Vedsletsogn** er Annex til Tørrildkirke i Hadsherred. Dertil hører: Vedsletbye; Grumstrupbye; uden for denne Bye er et Stykke Eng, kaldet Kongsbied, hvor Kongerne i gamle Dage paa deres Reiser skal have haft Bedested og Hesteskifte. Assendrupbye. Dette Sogn er i Matrikelen anført til dette Herred.

IV. Sabroeherred.

Sabroeherred grændser mod Norden til Galtenherred; mod Sønden til Framlevherred; mod Østen til en Deel af Østerlisbiergherred og Vesterlisbiergherred; mod Vesten til Houlberg- og Giernherreder. Dette lille Herred er samlet med Østerlisbiergherred under eet Provstie, og begge disse Herreder have een Provst fælles. Sabroeherred bestaaer af otte Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Lyngesogn; 2) Skiødsogn; 3) Ladingsogn; 4) Faarupsogn; 5) Sabroesogn; 6) Vittensogn; 7) Haldumsogn; 8) Hadsteensogn. Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Lyngesogn** eller **Lyngaaesogn**. Dertil hører Lyngeby; paa Lyngebyemark ligge to Høye, af hvilke den ene kaldes Ryssershøy, og den anden kaldes Boeshøy, hvori Odins Søn Boe skal ligge begravet, som vel i et Feldtslag sammesteds ihjelslog Kong Hother, men fik tillige selv sit Banesaar, efter Saxos Grammatikuss's Ord Pag. 46. Sveistrupbye, hvorved ligger en Høy, kaldet Kongenshøy, hvori Kong Hother ligger begravet, Vivildbye; Bægaard, en eensted Gaard; Voldstrupsmidde, et Skovhuus; Faurskov, en Herregaard, som i de ældre Tider for Reformationen har tilhørt de katholske Biskopper i Aarhus; paa Gaarden holdes Staldstude; dens frie Hovedgaardstaxt er 37 Tdr. 2 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Td. 2 Fkr., Bøndergods 211 Tdr., Kongetiender 25 Tdr. 4 Skpr., Kirketiender 25 Tdr.

2) **Skiødsogn** er Annexet til Lyngekirke, men ligger i Houlbergherred paa Dronningborgamt, hvor det findes anført og beskrevet under No. 13.

3) **Ladingsogn**; dertil hører Ladingbye; ved denne Bye ligger den store og fiskerige Ladingsøe, hvori fiskes Brasen, Aborrer og Giedder; man fortæller, at i fordem Tid har Baade kundet gaae fra denne Ladingsøe ud til Stranden. Skioldelevbye, hvor Sognepræsten har sin Præstegaard. I samme Bye ligger en Toft, kaldet Kirkelade, hvor der siges fordem at have staaet en Kirke. Ved Skioldelevbye ligger en Høy, kaldet Skioldhøy, hvor Kong Skiold siges at være begravet; thi han skal have opholdt sig paa en Gaard der i Byen. Homelure, er to Gaarde; Faistrup; Lyngballegaard, en Herregaard, hvis Bygning er nu kun som en Ladegaard, thi den hører ind under Grevskabet Frisenborg; dens frie Hartkorn staaer i Matrikelen anført for 17 Tdl. 6 Skpr. 2 1/3 Fkr.

4) **Faarupsogn** er det ene Annex til Ladingkirke. Dertil hører: Faarupbye; Mundelstrupbye; Qvortrupbye.

5) **Sabroesogn** er det andet Annex til Ladingkirke. Dertil hører: Sabroebye; Sabroemølle; Udstrup, en eensted Gaard; Kistrup, en Herregaard, beliggende meget fornøielig ved en Skov, kaldet Riisskov. Nogle mene, at det var her, hvor Biskop Æskild af Aarhus allerførst anlagde det Kloster i Sabroe, hvis Munke efter mange Omflytninger siden fæstede ret deres Munkebolig i Ømkloster. Paa Gaarden staldes Stude; dens frie Hovedgaardstaxt er 28 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 4 Skpr. 1 Fkr., Bøndergods 131 Tdr. Hartkorn.

6) **Vittensogn**; ved hvis Kirke er en Kilde, kaldet Dagmarskilde, som i fornum Tid har været meget berømt og besøgt. Sognet bestaaer allene af Vittenbye.

7) **Haldumsogn** er det ene. Annex til Vittenkirke. Dertil hører: Haldumbye; Haarbye; Sandbye, paa hvis Byemark har fornum staaet en Herregaard, kaldet Æggelund.

8) **Hadsteensogn** er det andet Annex til Vittenkirke. Dertil hører Hadsteenbye, som er afdeelt i tre Dele, nemlig Overhadsteen, Mellehadsteen og Nederhadsteen. Ved Hadsteenkirke er to Kilder, St. Laurentiikilde og Munkekilde, som i fornum Tid have været særdeles hellige. Hadsteenmølle.

9) **Foelbyesogn** er Annex til Søsten- eller Zeuthensogn i Vesterlisbiergherred paa Haureballegaardsamt. Til Sognet hører: Foelbye; Nørringbye, eller efter daglig jydsk Udtale Noringbye, hvori ligger en Ladegaard, kaldet Nørringgaard, som hører under Faurskovherregaard, og staaer for 22 Tdr. 3 1/3 Fkr. Hartkorn. Ved Byen ligger en Skov, kaldet Noringure. Nørringriis, en tre Gaarde. I Nørringriisskov ligger Rudera af en Gaard, kaldet Riishofgaard, hvor den bekjendte Svend Felding skal være født; dette Sted kaldes Nørris af A. Hvitfeld Pag. 467. Tinningbye.

V. Framlevherred.

Framlevherred grændser mod Norden til Sabroeherred; mod Sønden til Hielmslevherred; mod Østen til Østerlisbiergherred; mod Vesten til Giernherred. Det indbefatter tolv Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Harlevsogn; 2) Framlevsogn; 3) Borumsogn; 4) Lyngbyesogn; 5) Siellesogn; 6) Skiørringsogn; 7) Laasbyesogn; 8) Storringsogn; 9) Stiærsogn; 10) Galthensogn; 11) Skifholmsogn; 12) Skovbyesogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

1) **Harlevsogn**; dertil hører: Harlevbye; Tostrupbye; Skibbye, hvorfra man har i gamle Dage kundet seile af den liden Aae, som nu gaaer til Aarhusmølle, ud i Havet, og løbe Aarhus forbi baade til og fra Samsøe og de andre Øer, da Folk fra Øerne lode deres Børn døbe i Harlevkirke, førend Aarhus blev bygt. Harlevholm, en ufrie Sædegaard paa 18 Tdr. Hartkorn, men er nu deelt i to Gaarde; Harlevmølle, hvor et Kobber- og Høeleeværk er tillige indrettet, som drives ved Vand.

2) **Framlevsogn** er Annexet til Harlevkirke. Dertil hører: Framlevbye; Horslevbye; Vorgaard; Ladingbye, hvor forðum Aar 1418 har staaet en Herregaard, kaldet Ladinggaard; Ladingmølle; Snastrupbye; Snastrupmølle; Lilleringbye; Høbyemark; Hørslevgaard, beboes nu af tre Bønder, men har tilforn været en Gaard for sig selv; Hørslevbole.

3) **Borumsogn**. Dertil hører: Borumbye; Borummølle.

4) **Lyngbyesogn** er Annexet til Borumkirke, men ligger i Hadslevherred, hvor det findes anført under No. 10. Pag. 673.

5) **Sielle- eller Siellevsogn**. Dertil hører: Siellevbye, i hvis Kirke den bekjendte Svend Felding ligger begravet; Siellevskovgaard, en Herregaard, paa hvilken forbemeldte Svend Felding har boet i de ældre Tider, (efter Andr. Vellejii Ord i Fortalen til den 24. Kiempevise). Denne Gaard var i Partikulieres Eie, indtil Kong Friderik den Fierde købte Gaarden og Godset, og derpaa lod Hovedbygningen nedbryde, og indeelte Hovedgaardsmarkene til Rytterkobler for de kongelige Kavallerieheste, som udi omliggende Kjøbstæder laae indquarterede om Vinteren, at de i disse Hovmarker kunde græsses om Sommeren; men Bøndergodset blev lagt under det øvrige Gods, som da blev kaldet det kongelige Rytterdistrikt her i Amtet. Men denne Indretning med Rytterkobler blev igien ophævet i Hans Kongelige Majestæts Kong Kristian den Syvendes Regieringstid, da det allernaadigst behagede Hans Kongelige Majestæt ved offentlig Auktion Aar 1767 at bortsælge sit forbeholdne Rytterdistrikts Gods; ved hvilken Leilighed denne Gaard blev paa nye igien oprettet til en Herregaard, hvis frie Hovedgaardstaxt er 30 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb., Skovskyld 8 Tdr. 6 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb., Mølleskyld 1 Td. 2 Fkr., dertil lagt Bøndergods 293 Tdr. 4 Skpr. 1 Fkr. 1/3 Alb., Skovskyld 10 Tdr, 3 Skpr. 2 Fkr. 1 Alb. Denne Gaard uden Bygning med Gods kostede paa bemeldte Auktion 40550 Rigsdaler.

6) **Skiøringsogn** er det ene Annex til Siellevsogn. Dertil hører: Skiøringbye; Røegaarde, ere to Gaarde.

7) **Laasbyesogn** er det andet Annex til Siellevsogn; men dette Sogn er i Matrikelen anført under Giernherred, hvor det findes beskrevet under No. 3.

8) **Storringsogn**, hvilket kaldes saaledes, til Skilsmisse fra Lillering i Framlevsogn. Dertil hører; Storringbye, paa hvis Byemark har forðum staaet en

Ladegaard, som hørte til det Slot Sandgravvold, som nu er ødelagt; Høverbye; Gammelgaard, en Bondegaard, indrettet til to Beboere; den er opbyggt af det Tømmer, som var i den nysommeldte nedbrudte Ladegaard. I dette Sogn ligger den fiskerige Søballesøe, og tæt ved samme Søe har fordum ligget forbemeldte Slot, kaldet Sandgravvold, hvor da skal have boet Rane Jonsøn, som hialp til at myrde Kong Ærik Glipping. Man seer endnu Kiendetegn baade af samme Slotsgrave og dets Hauge. Strax derved paa Storringsmark ligge to Høye, af hvilke den ene kaldes Steiglehøy, hvor bemeldte Rane Jonsøn skal være lagt paa Steigle, og den anden kaldes Dronningshøy, hvor Kong Ærik Glippings Enkedronning skal have staaet og seet paa Rane Jonsøns Exekution. Hans Afkom skal have givet som Mandebod til Præstegaarden et Stykke Jord, kaldet Langelof, og en Skovspart, kaldet Langeskov. Ved denne Søballesøe sees meget tydelig Rudera af tre Bygninger med dybe Grave om, og tre Vindebroer, hvor tre Nonner, som vare Søstre, skal have boet, og have eiet en stor Deel Bøndergods i omliggende Sogne.

9) **Stiær- eller Stierdsogn** er det ene Annex til Storringsogn. Dertil hører allene Stiærbye.

10) **Galtensogn** er det andet Annex til Storringsogn. Dertil hører Galtenbye.

11) **Skifholm- eller Skyholmsogn**. Dertil hører: Skyholmbye; Herskindbye; Terp, er to Gaarde. Paa Terpmark ligger en Høy, kaldet Troldhøy, hvori skal ligge begravet en adelig Herre, ved Navn Trolle, som har beboet den Gaard Trollerupgaard, sammesteds beliggende, men nu nedbrudt. Terpmølle.

12) **Skovbyesogn** er Annexet til Skifholmsogn. Dertil hører; Skovbye; Lundegaard.

VI. Giernherred.

Giernherred grændser mod Norden til Houlbergherred, mod Sønder, til Thyrstingherred, mod Østen til Framlevherred, og mod Vesten til Hadsherred. Af dette Herred høre fem Sogne til Skanderborgamt, og ni Sogne til Silkeborgamt. Hele Giernherred bestaaer af fiorten Landsbyekirkesogne, hvilke ere: 1) Allingsogn; 2) Tolstrupogn; 3) Laasbyesogn; 4) Linaaesogn; 5) Dalleupsogn; 6) Røgensogn;

7) Spaarupsogn; 8) Hammelsogn; 9) Voldbyesogn; 10) Søbyesogn; 11) Giernsogn; 12) Skanderupsogn; 13) Skaarupsogn; 14) Tvilumsogn.

Vi merke nu hvert Sogn især.

A. Følgende fem Sogne i Skanderborgamt:

1) **Allingsogn.** Dertil hører: Allingby; Bomholt, en eenlig Gaard. Da det skanderborgske Rytterdistrikts Gods blev ved Auktion solgt Aar 1767, var her ogsaa oprettet en nye Herregaard af Bomholtgaard i dette Sogn, og af Skovsrødesogn i Tolstrupsogn med tillagte frie Hovedgaardstaxt og Bøndergods; men fordi de separate overgik de generale Bud paa Auktionen, saa blev deraf ingen Herregaard, men Godset adspredt, og solgt til Adskillige. Til dette Sogn grændser den store fiskerige Allingsøe.

2) **Tolstrupsogn** er Annexet til Allingkirke. Dertil hører: Tolstrup, eller Tulstrupby; Javngydeby; Torringby; Skovsrodegaard; Kilsgaard.

3) **Laasbyesogn** er Annexet til Siellevkirke i Framlevherred. Dertil hører: Laasby; Flenstedby; Kalbyegaarde, ere to Gaarde; Ærsholt, en, eensted Gaard.

4) **Dallerupsogn** er Annexet til Linaaekirke her i Herredet; men eftersom Linaaekirke ligger i Silkeborgamt, saa findes samme Sogn anført ved No. 7 i dette Herred. Til Dallerupsogn hører: Dallerupby; Tonstrupby; Saaringby.

5) **Røgind- eller Røgensogn.** Dertil hører: Røgindby; Klintrupby; Oustrupgaard. Uden for denne Bondegaard i et Morads i Enden af en liden Skov ligger en Ringmuur i Jorden, som skal være Rudera af et kongeligt Jagthuus eller Lysthuus, som her i utænkelige Tider har staaet.

B. Følgende ni Sogne ligge i Silkeborgamt:

6) **Spaarup- eller Sporupsogn** er Annexet til Røgindsogn. Dertil hører: Farreby; Lyngby.

7) **Linaaesogn.** Dertil hører: Lynaaebye, hvor der er et Hospital til fire Fattige, stiftet Aar 1730; Skielderupby; Møllerupby; Haarupby; Lavindby; Kiersmark og Mølle. Silkeborgladegaard, var fordum en stor Herregaard og befæstet Slot, som tilhørte Biskopsædet i Aarhus; men ved Reformationen og de katholske Bispers Afsættelse hiemfaldt, ligesom alle de øvrige geistlige Godser, til Kongen og Kronen. Paa Silkeborgslot residerede

siden de kongelige Lehnsmænd indtil Souverainiteten. Af samme Slot fik først Lehnet og siden Amtet sit Navn, og kaldes endnu Silkeborgamt. Dette Slot har havt prægtige Skove og en herlig Situation. En Deel af det ypperlige Gods, som hørte til Silkeborgslot, lagde Kong Kristian den Tredie hen til Dronningborgslot i Randers. Naar Slottet er nedbrudt, vides ikke, ei heller naar det er solgt til privat Eiendom; men Aar 1718, da Kong. Friderik den Fierde oprettede Rytterdistriktet, blev Silkeborgladegaard ved Reluition kjøbt, Bygningen afbrudt, og dens Marker til Rytterkobler udlagte. Men da det kongelige Rytterdistriktsgodser bleve solgte ved Auktion Aar 1767, blev Silkeborgladegaard solgt som en Herregaard med frie Hovedgaardstaxt 24 Tdr. 4 Skpr., Skovskyld 2 Tdr. 5 Skpr. 1 Fkr. 2 Alb., Mølleskyld 17 Tdr. Denne Herregaard uden Bygning blev solgt for 38000 Rdlr. Silkeborgmølle; Liusbroe og Resenbroe, to Vagthuse.

8) **Hammelsogn**; hvortil hører: Hammelbye; Ænedrupbye; Frisenborg, en Herregaard og et greveligt Hovedsæde for Grevskabet Frisenborg; denne Herregaard er i fordum Tid kaldet Jernit, fordi den blev oprettet af den nedbrudte Bye Jernit, bestaaende af 6 Gaarde og 1 Boel, hvilken Bye var et Kirkesogn og Annex til Hammelkirke; men eftersom Sognet var saa lidet, blev Jernitkirke Aar 1558 nedbrudt efter Kong Kristian den Tredies Befaling, og Beboerne lagte til Hammelkirke. Kong Kristian den Fierde* erigerede Jernit Aar 1671 til et Grevskab, med det Navn Frisenborg, efter dens Eieres Grev Mogens Friis's Navn Denne Gaards frie Hovedgaardstaxt er 56 Tdr. 1 Skp. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 4 Tdr. 3 Skpr. 1 Alb., Bøndergodset, som hører under Grevskabets samtlige Gaarde, der ere Frisenborg, Hagsholm, Enslevgaard, Østergaard, Tulstrup og Terpbye, er 956 Tdr. 3 Skpr. 1 Fkr. 2 1/2 Alb., Skovskyld 14 Tdr. 2 Skpr. 3 Fkr., Mølleskyld 28 Tdr. 3 Fkr. 2 Alb., Tiender 198 Tdr. 4 Skpr. Udi Hammelkirke er bag Alteret den grevelige Frisenborgske Begravelse; og udi Hammelbye er et grundmuret Hospital til 8 1/2 Portioner, hvor hver Fattig nyder aarlig 17 Rdlr. 2 Mark; og paaligger det Eieren af Frisenborggrevskab at holde Stiftelsen vedlige.

* den femte

9) **Voldbyesogn** er det ene Annex til Hammelkirke, og bestaaer af Voldbye allene.

10) **Sald- eller Salesogn** er det andet Annex til Hammelkirke, men ligger under Hovelbergherred i Dronningborgamt, hvor det findes anført ved No. 14.

11) **Søbyesogn** er Annexet til Havrumsogn i Hovlbergherred, hvor Havrumsogn findes anført ved No. 3, paa Dronningborgamt. Til Søbyesogn høre Mølgaard; Kampesmølle; Vedstedbye; Svenstrupbole; Møgelbye; Søbyegaard, en Herregaard, som Kong Friderik den Fierde købte, der og lod nedbryde Hovedbygningen til Rytterkobler, indrettede Ladegaardens Huse til Barakker for to Kompagnier Ryttere og deres Officerer, som her bleve indquarterede, og udlagde Gaardens Hovmarker til Rytterkobler, hvori Kavalleriehestene om Sommeren skulde græsses. Men da det skanderborgske Rytterdistrikt blev ved Auktion bortsolgt Aar 1767, blev denne Herregaard paa nye igjen oprettet; dens frie Hovedgaardstaxt er nu 34 Tdr. 1 Fkr. 1 Alb., Skovskyld 1 Td. 2 Skpr. 1 Fkr., Mølleskyld 3 Tdr. 1 Skp. 2 Fkr., Bøndergods 263 Tdr. 7 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 2 Skpr. 3 Fkr. 1 Alb. Den kostede paa Auktion 36800 Rdl..

12) **Giernsogn** bestaaer af Giernbye, Ællerupbye, Norupgaarde, Søbyevad.

13) **Skanderupsogn** er Annexet til Giernkirke. Dertil hører: Skanderupbye; Holmstoelbye; Mølhav; Klopgaard; Soelgaard; Dalbye; Dalbygaard. I fordom Tid har Skanderupkirke været, udraabt for en stor Helligdom, og ligeledes Kilderne paa Kirkegaarden, og endnu seer man, at mange endog langt fra boende Folk lade i adskillige Svagheder og Tilfælde gjøre Bøn for sig af Prædikestolen i Skanderupkirke, hvorved Kirken nyder en Kiendelse af dem ved deres Helbredelse.

14) **Skaarup- eller Skorupsogn** bestaaer af Skorupbye, som synes at have været i fordom Tid befæstet, da der sees mange Kiendemærker endnu dertil. I samme Bye skal have ligget en Herregaard, kaldet Dussit, thi dens Rudera af Grave og Volde, kaldet Dussvolden, sees tydelig her endnu.

15) **Tvilumsogn** (hvis Kirke er endnu Klosterkirken af det gamle Tvilumkloster, som her har staaet; Kirken ligger paa Marken neden for Tvilumladegaard tæt ved Gudenaæ) er Annexet til Skorupkirke. Dertil hører: Volebye; Hornbye; Smingebye, hvor man endnu seer Rudera af Smingekloster, som Bisp Æskild af Aarhus lod Aar 1165 anlægge til de Bernhardinermunke, som siden kom til Ømkloster, fordi denne Klosterbygning i Sminge, som ogsaa kaldtes Smaaheng, var for liden, og derfor blev øde og afbrudt igjen Trustrupbye; Faarvanggaarde; Tvilum, eller Tvilumsard, var tilforn

ikkun en Ladegaard, som har ligget til det bekiendte Tvilumkloster, hvis Munke vare Kanonici af St. Augustiniorden; samme Tvilumkloster laae tæt hos Gudenaae i et Morads, og er bygt i det tolvte Aarhundrede, men er nu afbrudt, undtagen Klosterkirken, som nu er Sognekirken. Det havde sin egen Birkeret, kaldet Tvilumbirk. Ved Reformationen blev dette Kloster med alt geistligt Gods sekulariseret, og kom under Kronen, men efter Souverainiteten er det solgt til Partikulaires Eiendom, indtil Kong Friderik den Fierde Aar 1719 oprettede Ryttergodset for sit Kavallerie, da han kiøbte denne Gaard og Gods, nedbrød Bygningerne og udlagde Hovmarkerne til Rytterkobler til Kavalleriehestenes Græsning om Sommeren. Dette blev forandret Aar 1767, da de kongelige Domainer bleve solgte; og blev da denne Herregaard oprettet og dertil lagt frie Hovedgaardstaxt 47 Tdr. 5 Skpr. 3 Fkr. 2 Alb., Skovskyld 6 Tdr. 5 Skpr. 2 Alb., Bøndergods 348 Tdr. 4 Skpr. 2 Fkr. 1/2 Alb., Skovskyld 5 Tdr. 2 Alb. Denne Herregaard uden Bygning blev ved Auktion Aar 1767 bortsolgt for 43060 Rigsdaler.

Efterfølgende Aakicæramt.

Kilde: Nicolay Jonge,
Kongeriget Danmarks chorografiske Beskrivelse.
Kiøbenhavn 1777
Johan Rudolph Thieles Bogtrykkerie og paa hans Forlag, boende i store
Helliggieststrædet No. 150

Side 688 – 710